

*Kalojan, egy „román nemzeti hős”**

BIRODALMI TUDAT A FORMÁLÓDÓ MÁSODIK BOLGÁR CÁRSÁGBAN

A 12–13. SZÁZAD FORDULÓJÁN, 1180 és 1204 között Közép- és Délkelet-Európa politikai arculata erőteljes változáson ment keresztül. A Bizánc gyengülésével támadt hatalmi űrt a történelmi tömegvonzás szabályai szerint kezdték betölteni az erősebb államok, mint észak felől Magyarország, de jutott hely a birodalomnak alávetett népek érvényesülésére is, ha tehetséges, rátermett vezetők ragadták magukhoz a kormányzást. Ez utóbbi lehetőséget példázza a bolgárok sorsa, akik Aszen három fia, Theodor-Péter, Aszen (Iván), de főleg Joannitsa – ismertebb nevén Kalojan – jóvoltából visszaállították 1018-ban elbukott önálló államukat.¹ Az Első Bolgár Cárság vége óta eltelt emberöltők alatt azonban jelentősen megváltozott Kelet-Európa és a Balkán etnikai összetétele, sőt ez a folyamat éppen a 12. század második felére, végére kapott új lendületet: kelet felől a kunok térfoglalása, délről a vlach népelemek északra szivárgása révén. A hegyekben (Észak-Thesszália, Makedónia) pásztorkodó vlachok miatt különösen az egykori bolgár állam népi felszíne volt igen képlékeny.² Ez adott alkalmat a román történetírásnak arra, hogy az újjáéledő Bolgár Cárság dicsőségéből egy jó darab részt kanyarintson magának, mondván, a Bizánc elleni sikeres felkelést vezető dinasztia nem is bolgár, hanem vlach eredetű.³ Mielőtt azonban ezt az állítást szembesíteném a régi források és az újabb nemzetközi szakirodalom

* E tanulmány a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Aszen, Péter és Kalojan életéről I. BOZSILOV, IVAN: *Familijata na Aszenevci (1186–1460). Genealogija i proszopografija.* Szofija 1985. 27–68.

² FINE, JOHN VAN ANTWERP: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.* Michigan 1990. 12–13. (a továbbiakban: FINE, 1990.)

³ A továbbiakban a 12. századra vonatkozólag a történetibb „vlach” népelnevezést fogom használni, csak a jelenkori és a közelmúltbeli román historiográfia kapcsán folyamodom a „román” változathoz, mivel mára már a „vlach” szóból származó „oláh” népnév pejoratív, gúnyos színezetet kapott. L. KRISTÓ GYULA: *A korai Erdély (895–1324).* Szeged 2002. 190.

tanulásaival, egy politikatörténeti áttekintést adok Bulgária függetlenné válásának küzdelmes folyamatáról.

Az Első Bolgár Cárság – nem kis mértékben köszönhetően az 1002. év folyamán megkötött magyar–bizánci szövetségnek – 1018-ra vérzett el II. „Bolgárölő” Basileios csapásai alatt.⁴ Az 1040–1041 közötti, az 1073-as, valamint az 1078–1080 körül történt felkelés nem hozott eredményt,⁵ a 12. századi Komnenosok idején pedig mindenfajta elszakadási törekvés kudarcra ítéltetett. I. Manuél császár halála után 1180-tól viszont gyors hanyatlásnak indult a birodalom, a széthúzó erők szabad utat kaptak,⁶ az alávett sorban élő népek pedig lehetőséget a függetlenedésre.

A bolgár felkelés közvetlen előzménye összefüggött II. Angelos Izsák császár és Árpád-házi Margit hercegnő 1185 őszen kötött házasságával. Niketas Choniates nyíltan a basileust fukarságát okolta: minthogy nem akarta lakodalma költségeit állami pénzből fedezni, külön adót vetett ki, s ezzel felbőszítette a Balkán-hegység, valamint Anchialos környékének (ma a Fekete-tenger bolgár partvidéke) lakosait.⁷ Ugyancsak Choniatesnél található az a regényes, de kétes hitelű történet, miszerint egy Trnovo-vidéki testvérpár, Theodor és Aszen a thrákiai Kypselában időző császárhoz érkezett kihallgatásra, s hadi szolgálataikért cserébe egy hegyvidéki pronoiat kértek. A basileus visszautasította őket, sőt az egyre hevesebben érvelő Aszent Johannes Dukas *sebastokrator* arcul ütötte, mire a testvérek dérral-dúrral kivonultak, és hazatérve a birodalom ellen lázították a népet.⁸ Annyi bizonyos, hogy 1185 és 1186 fordulóján elemi erővel robbant ki a felkelés, amely vallási és világi

⁴ Legújabb had- és politikatörténeti összefoglalását l. STEPHENSON, PAUL: Byzantium's Balkan frontier. Cambridge 2000. 47–79. (a továbbiakban: STEPHENSON, 2000.) Az első ezredfordulós magyar–bizánci–bolgár szövetségi rendszer változásairól l. MAKK FERENC: Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István király korában. In: Uő.: A tanulmányoktól a kettős keresztig. Szeged 1998. 117–125.

⁵ WOLFF, ROBERT LEE: The 'Second Bulgarian Empire.' Its origin and history to 1204. Speculum 24. (1949) 179–180. (a továbbiakban: WOLFF, 1949.)

⁶ HÓMAN BÁLINT: Magyar történet I. Budapest 1935. 385. Elgondolkodtató az is, hogy 1180 és 1204 között ötvennyolc lázadás, illetve összeesküvés dokumentálható. ANGOLD, MICHAEL: The state of research. The road to 1204: the Byzantine background of the Fourth Crusade. Journal of Medieval History 25 (1999). 262.

⁷ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984. 295. (a továbbiakban: MORAVCSIK, ÁMTBF.)

⁸ Idézi WOLFF, 1949. 183. A hagyomány kritikáját l. FINE, 1990. 10–11.

vonatkozásaiban hamar bolgár jelleget öltött. Szent Demeter csodatévő ikonját a normann ostrom alatt álló Thesszalonikiból Trnovóba menekítették, vagyis az újraértelmezett ortodox kultusz erősítette a lázadók lelkét (hitük szerint a csodás ereklye elhagyta a görögöket, és a bolgárok harcát segíti). Az igazán fontos, jelkép erejű, döntő lépést Theodor tette meg: császár, illetve cár módjára aranydiadémal koronázta magát, bíborsarut kezdett viselni, s a 10. század nagy bolgár cárijának tiszteletére a Péter nevet vette fel.⁹ Az is sokat mond, hogy a felkelők minél előbb megkísérelték kézre keríteni Preslavot, a cárság régi fővárosát, csak ennek sikertelen ostroma után erősítették meg Trnovót.¹⁰ A harcok súlyosbodása és a császári vezérek sikertelensége láttán a basileus maga indult a lázadás letörésére 1186 tavaszán, de csak annyit ért el, hogy a fivéreket átkergette a Dunán. Theodor-Péter és Aszen azonban ezt a nehézséget is az ügy javára fordította, amennyiben a havasalföldi kunokkal szövetségre lépett, így nyerve értékes katonai támogatást.¹¹ A mai történetírás sajnos értékén alul becsüli a kunok szerepét; talán, mert önálló népiségükben nem maradtak fenn, így ma már nem vehetnek részt saját képviselőikkel abban a versenyben, amelyben a különböző nemzetek historikusai eleik igazát magyarázzák. Újabban egyedül Vásáry István szentelt komoly kutatói figyelmet a kunok történelmi jelentőségének.¹² Az biztos, hogy a bolgár és vlach tömegek a nomád kunokkal vállvetve érzékeny csapásokat mértek Izsák szerényebb tehetségű, vagy ingatag hűségű vezéreire. 1188-ban a basileus kénytelen volt elismerni az önálló Bulgária létezését; ekkor került sor Aszen feleségének szabadon bocsátásására, ennek fejében Kalojan túszként Bizáncba ment.¹³ 1189–1190 folyamán az I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár vezette harmadik keresztes hadjárat a Balkán-félszigeten vonult át. A nagy létszámú idegen hadsereg jelenlétében Péter cár hamar felismerte a kedvező lehetőséget. Ansbertus *Historia de expeditione Friderici imperatoris*ában leírja, hogy Péter Adrianopolisban negyvenezer

⁹ WOLFF, 1949. 183.; FINE, 1990. 11–14.

¹⁰ FINE 1990. 14.

¹¹ WOLFF, 1949. 183.; FINE, 1990. 15.; STEPHENSON, 2000. 290.

¹² VÁSÁRY, ISTVÁN: Chapters from the history of pre-Ottoman Balkans. The Cumans and the Tatars (1185–1360s). Akadémiai doktori disszertáció (kézirat). Budapest 1999. (a továbbiakban: VÁSÁRY, 1999.) 20–73.

¹³ FINE, 1990. 15.; BRÉHIER, LOUIS: Bizánc tündöklése és hanyatlása. Budapest 1999. 329. (a továbbiakban: BRÉHIER, 1999.)

vlach és kun íjász harcost ajánlott fel Frigyes császárnak Konstantinápoly ostromára.¹⁴ Az imperator és a basileus amúgy is feszült viszonya ekkorra a végletekig mérgesedett, és csak a kor egyik legtekintélyesebb uralkodója, III. Béla magyar király akadályozta meg összecsapásukat. Erélyes közbelépése nyomán 1190 februárjában Frigyes és Izsák megkötötte az adrianupolisi békét, így a német keresztések tovább haladtak Szentföld felé.¹⁵ Konstantinápoly bevétele még tizennégy évig váratott magára. A bolgár felkelés lendületét azonban Bizánc meghiúsult ostroma egyáltalán nem vetette vissza; egymást érték hadi sikereik. 1195-ben Izsák császárt trónjától és szeme világától is megfosztotta nagyratörő öccse, Alexios. Minthogy Izsák III. Béla veje és szövetségese volt, ezek után Bizánc a Magyar Királyság támogatására sem számíthatott. III. Alexios ennél fogva azt sem tudta kihasználni, hogy 1196-ban Aszen, rá egy évre Péter is gyilkosság áldozatául esett. 1197-ben a három testvér közül a legtehetségesebb, a bizánci fogságból hazatérő Kalojan ragadta magához a főhatalmat.¹⁶ 1199-ben bátyjainál sokkalta szerencsésebb és eredményesebb külpolitikába kezdett: az újjászülető ország nemzetközi elismertségét úgy kívánta biztosítani, hogy ment maradjon minden világi függőségtől, ezért a Római Szentszékhez fordult: magának koronát, Basileios trnovói érseknek pedig patriarchai méltóságot kért.¹⁷ A tárgyalások sokáig szüneteltek, ez idő alatt Kalojan a Fekete-tenger partvidékét hódoltatta.¹⁸ 1202-ben pogány kun serege szerb területeket támadott, amit Imre magyar király győzedelmes hadjárattal torolt meg.¹⁹ A Szerb Nagyzsupánság ez év folyamán került a nyíltan birodalmi igényekkel fellépő Magyar Királyság érdekkörébe: Kalojan számára világossá vált, hogy Szerbia után Bulgária lehet a terjeszkedő magyar nagyhatalom következő prédája. A hirtelen megélnékült szent-

¹⁴ Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum. Nova series. 5. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrich I. Hrsg. von Anton Chroust. München 1989. 58. (a továbbiakban: MGH. SS. V.)

¹⁵ MAKK FERENC: Magyar külpolitika 896–1196. Szeged 1996. 217.

¹⁶ WOLFF, 1949. 187–188.; FINE, 1990. 28–29.; STEPHENSON, 2000. 305–306.

¹⁷ PAPADAKIS, ARISTEIDES: The Christian East and the Rise of the Papacy. The Church 1071–1453 A. D. Crestwood 1994. 247. (a továbbiakban: PAPADAKIS, 1994.)

¹⁸ STEPHENSON, 2000. 310.

¹⁹ SZABADOS GYÖRGY: Egy elmaradt kereszties hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, szerk.társ Szabados György. Szeged 2000. 483. (a továbbiakban: SZABADOS, 2000.)

széki-bolgár levélváltás tanúsága szerint Kalojan cár megtette a döntő gesztust III. Ince pápa irányában, vagyis hajlandó volt – legalább is színleg – a katolikus kívánalmaknak megfelelően berendezni új monarchiáját.²⁰ 1204-re a bolgár államot a legmagasabb szinten, az általa küldendő koronával kívánta elismerni Ince, és emiatt szembekerült hű szövetségeseivel, a magyar királlyal. Imre a rá jellemző erőteljes térítő-hódító szándékkal magyar fennhatóság alatt kívánta Bulgáriát a nyugati keresztény államok közösségébe vezetni. Ince viszont attól félt, hogy a világi közvetítésű katolicizmus politikai ellenállást vált ki, ezért a makacs magyar királyt nyílt zsarolással fékezte meg.²¹ A királyi fejéket vivő Leó bíboros 1204 őszen Trnovóba érkezett, s november 7-én Basileust érsekké szentelte, másnap Kalojant bolgár királlyá koronázta.²² Imre november 30-án bekövetkezett halála, s a rá következő utódlási küzdelmek a Magyar Királyságot átmenetileg kivonták a balkáni erőviszonyok formálásából. A másik hatalmi tényező, amelyik szintén 1204-re szűnt meg befolyásolni Bulgária sorsát, a Bizánci Császárság volt. Az alaposan félresiklott negyedik keresztes hadjárat nem Jeruzsálemet, hanem Konstantinápolyt vette be a katolikus világ számára. Kalojan ezt a fejleményt is országa javára fordította: a keresztesek támasztotta zavar idején Szófiától Thesszáliáig mindent elfoglalt. III. Incére nagy hatással voltak Kalojan sikerei, és nem akarta, hogy az erős Bulgária ellenségesen viszonyuljon a születő Latin Császársághoz. Francis Dvornik elgondolkodtató okfejtése szerint a pápa ezért volt oly

²⁰ SZABADOS, 2000. 289. A dokumentumok legújabb kiadásait l. *Fontes Historiae Bulgaricae XII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae III.* Ed: Ivan Dujčev, Strašimir Lišev, Borislav Primov, Mihail Vojnov. *Serdicae* 1965. 308–364. („Innocentii III. papae et Caloiohannis regis epistolae.” 1–35. sz.); *Die Register Innocenz III.* Bearbeitet von Othmar Hageneder. 2–7. Rom–Wien 1979–1997. (a továbbiakban: RI) RI. 2. 485–486. (255. sz.), RI. 5. 204–205. (102. sz.), 224–233. (114–118. sz.), RI. 6. 229–231. (141–143. sz.), 233–238. (142–143. sz.), RI. 7. 3–29. (1–13. sz.), 199–208. (126–127. sz.), 223–224. (137. sz.), 409–412. (230–231. sz.) A szentszéki-bolgár kapcsolatok, illetve a pápai koronaküldés diplomáciai hátterének alapvető feldolgozásait l. HINTNER, DIETMAR: *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren.* Leipzig 1976.; SWEENEY, JAMES ROSS: *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation. A Study in Medieval Papal Diplomacy.* *Church History* 42 (1973). 320–334. (a továbbiakban: SWEENEY, 1973.)

²¹ MARCZALI HENRIK: *Magyarország az Árpád-házi királyok alatt.* In: *A magyar nemzet története II.* Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest 1896. 342–345. A zsarolás abban állt, hogy Ince a bolgár koronázás sikerétől tette függővé Imre fiának – a későbbi III. László – atyai koronáztatását. SZABADOS, 2000. 489–492.

²² WOLFF, 1949. 196–197.; SWEENEY, 1973. 330–334.; PAPADAKIS, 1994. 247.

engedékeny a koronaküldés kérdésében.²³ Csakhogy Incének hamar csalatkoznia kellett: Kalojan az önérzetükben sértett görögökkel lépett szövetségre, és Konstantinápoly új urai ellen támadt. 1204 és 1205 fordulóján két pápai támogatású balkáni hatalom állt szemben egymással: a Bolgár Császárság és a Latin Császárság.²⁴ 1205 májusában flandriai Balduin, az első latin császár a bolgár uralkodó fogságába esett, és ott több mint gyanús körülmények között halt meg.²⁵ Kalojan ez ügyben kimagyarázta magát a pápa előtt, de utolsó évei során egyre világosabbá vált, hogy nem őszinte hitbéli meggyőződésből, hanem kizárólag politikai megfontolásból tájékozódott Róma felé; a minapi ellenséggel, a görögökkel történt gyors szövetségkötés alapjaként az ortodoxia jelölhető meg, ennek jegyében fogadta be Joannes Camaterus konstantinápolyi patriarchát is.²⁶ Kalojan ügyes diplomáciájának gyümölcseit nem sokáig élvezhette: 1207-ben bátyjaihoz hasonlóan ő is erőszakos halált halt.²⁷ Közvetlen utódai alatt bizonyosodott be, hogy Bulgária végleg elveszett a pápa számára. Boril cár teljesen a bizánci rítushoz kötötte egyházát, és noha a Szentszék kardinálist küldött a bogumil eretnekség ellen összehívott trnovói zsinatra, az ülés a keleti keresztény szertartás szerint zajlott le.²⁸ Boril utóda, II. Aszen Iván második házasságát Eirénével, Theodoros Angelos epirosi despota lányával kötötte, eképp Bizánc örökösei közül a Latin Császársággal dacoló északnyugat-görögországi államalakulat mellett foglalt állást.²⁹

Két évtized sem telt el a felkelés kirobbanásától a szentszéki korona megérkeztéig: ezalatt Bizánc tartományából újra önálló, terjeszkedő országgá alakult. Tehetséges vezetői megszervezték a bolgár és a vlach néptömegeket, maguk mellé állították a kunokat, sőt Konstantinápoly bevétele után még a görögök rokonszenvét is elnyerték. A harmadik és a negyedik keresztes hadjárat zavargásai is ügyük javára vált, sikerült kijátszani a pápát a magyar ki-

²³ DVORNIK, FRANCIS: *The Slavs in European History and Civilisation*. New Brunswick - New York 1962. 95-96. (a továbbiakban: DVORNIK, 1962.) L. még FINE, 1990. 55-56.

²⁴ WOLFF, 1949. 203.

²⁵ WOLFF, ROBERT LEE: *Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople. His life, death, and resurrection, 1172-1225*. *Speculum* 27 (1952). 281-322.

²⁶ PAPADAKIS, 1994. 248.

²⁷ DVORNIK, 1962. 96.

²⁸ DVORNIK, 1962. 96.

²⁹ NICOL, DONALD MACGILLIVRAY: *The Despotate of Epiros*. Oxford, 1957. 236. (a továbbiakban: NICOL, 1957.)

rály ellenében, és világi fennhatóságtól független állapotban elismertetni az újjáéledő cárságot, amely életképességét egészen az oszmán-török hódításig megőrizte. Tiszteletre méltó teljesítmény mindezt ilyen rövid idő alatt kivívni; nem csoda, ha ennek a történelmi dicsőségnek az újra függetlenné váló kései utódok öntudatra ébredésekor több gazdája is akadt.

A 19. század végén és az 1900-as évek első harmadában élénk és kemény vitát folytatott le a bolgár és a román historiográfia a Második Bolgár Cárság keletkezéséről, a kialakulásban szerepet játszó népek érdemeiről, sőt az Aszenida uralkodóház etnikai hovatarozásáról. Az éles pengeváltásról Robert Lee Wolff többször is idézett 1949-es tanulmányában, valamint A. A. Vasiliev 1961-ből való Bizánc-történetében alapos historiográfiai áttekintést találhatók. Érdemes felidézni a véleményeket. A Vasil Zlatarski, Peter Mutafčiev, Peter Nikov és Ivan Dujčev nevével fémjelzett bolgár történetkutatás semmifajta sorsformáló szerepet nem juttat a vlachoknak a Második Bolgár Cárság felé vezető fejlődésben, ezen kívül az Aszenidák kun-bolgár etnikai eredetét hangsúlyozza. Az erre adott román válasz – Nicolae Iorga, Nicolae Bănescu és Constantin Giurgescu nézetrendszere – az alábbiakban foglalható össze: a 12. század végén a két tartományra osztott Bulgária bolgár lakosai primitív és kulturális öntudat nélküli létben tengődtek, elfogadva Bizánc fennhatóságát; a népesség vlach része vezette a felkelést, egy vlach uralkodóház hozta el Bulgária számára a dicsőséget és a függetlenséget.³⁰ Nyilvánvaló, hogy ez a bolgár-román vita túlnőve a tudomány keretein politikai célokat szolgált ki.

Ugyanakkor az újabb nemzetközi középkorkutatás is bizonytalan, és nem szívesen foglal állást a tekintetben, hogy hova sorolja az Aszenidákat, melyik népnek milyen s mekkora szerepet tulajdonítson. Robert Lee Wolff sokat sejtetően megjegyzi, hogy egy előzmény nélküli Vlach Cárság nem volt akkor lehetséges elgondolás, Kalojannak mindenképpen a bolgár példára való hivatkozás állt érdekében.³¹ Akik határozott véleményt formáltak, azok sem szoktak hosszan érvelni. Donald M. Nicol nacionalista vezetőktől felbuzdított bolgár lázadásról beszél,³² Aristeides Papadakis viszont vlach ne-

³⁰ WOLFF, 1949. 174–178.; VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire 324–1453*. Volume II. Madison 1961. 441., 740–741., 776–777., 799. Mindkét összefoglalás alapos bibliográfiával.

³¹ WOLFF, 1949. 192.

³² NICOL, 1957. 1.

mesnek mondja Pétert és Aszent.³³ Michael Angold számára Choniates alapján úgy tűnt, hogy bár a testvérek vlachok voltak, de a bolgár államiság hagyományaira hivatkoztak.³⁴ Louis Bréhier az újjáalakult bolgár államban a vlachok túlsúlyát vélte felfedezni.³⁵ Ezzel szemben John Van Antwerp Fine a „vlach” szó forrásbeli előfordulásait tekintve arra figyelmeztet, miszerint a bolgár hegyekben is legeltető vlachok oly jellemzően folytatták pásztorkodó életmódjukat, hogy az eredetileg népjelölő szó értelme a „pásztor” jelentéssel bővült, tehát bizonyos szövegösszefüggésben bolgár származású pásztoremberre is utalhat. (Ezt feltételezi a keresztes hadjáratok nyugat-európai emlékeiről.) Egyébként szerinte akár vlachok is lehettek a felkelés vezetői, mert a forrásokból teljes bizonyosságot nyerni, ilyen kevert népességű területen lehetetlen. Mindettől függetlenül a fő etnikum, illetőleg a példaképpül állított régi állam bolgár volt. Fine hangsúlyozta még a bolgárok s a kunok szoros, sokszor baráti kapcsolatát.³⁶ Ebben a kérdésben az utolsó szót Vásáry István mondta ki. A magyar kutató sajátos, egyeztető álláspontra helyezkedett. Ennek lényege az, hogy a törökös – valószínűleg kun – eredetű Aszen családnév, a források egybehangzó „vlach” szóhasználat, valamint a bolgár államiság hármass ellentmondása egyféleképpen oldható fel: a kun származású Aszen-család a 12. századra vlachhá, a 13. századra bolgárrá vált.³⁷ Elgondolkodtató felvetésére később még visszatérek. Előbb azonban egy 1964-ben közölt, a historiográfia láncolatába nehezen illeszthető vélemény következik. Louis Tăutu cikke Imre király és Kalojan ellentétét volt hivatott feldolgozni,³⁸ de az írásán eluralkodott irányzatosság miatt elkülönítve kell tárgyalnunk. Elsőként az alcímben szereplő „második vlach-bolgár birodalom” kitétel szúr szemet, hiszen akkor egy *első* vlach-bolgár birodalomnak is kellett volna lennie! Itt a szerző nyilván az 1018-ban megdöntött Bolgár Cárságra utal, hanem annak vlach népi összetevőjéről beszélni jobb esetben is súlyos

³³ PAPADAKIS, 1994. 246.

³⁴ ANGOLD, 1999. 305.

³⁵ BRÉHIER, 1999. 335.

³⁶ FINE, 1990. 11–13.

³⁷ VÁSÁRY 1999. 51–55.

³⁸ TÁUTU, LOUIS: Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202–1204). (Contribution à l'étude du problème du second empire valaque-bulgare.) Studi e testi 233. Mélanges Eugène Tisserant. Vol. III. Orient Chrétien. Citta del Vaticano, 1964. 367–393. (a továbbiakban: TÁUTU, 1964.)

figyelmetlenség, rosszabb esetben durva történelemhamisítás. Sajnos itt ez utóbbiról van szó: egy Szent Istvánra tett utalásból úgy értesülhetünk, hogy Magyarország királya 1003-ban elfoglalta Ajtony bolgár-vlach [!] vezér területét!³⁹ Márpedig ha Ajtony bolgár-vlach törzsfő lehetett, akkor miért ne létezhetett volna a 10–11. század fordulóján egy első bolgár-vlach, avagy vlach-bolgár birodalom, akár a Kárpát-medence szívéig nyúlva? E fanyar csemege elfogyasztása után a kútfőkből merítve nyerhetünk felüdülést.

A latinul írott elbeszélő források közül Ansbertus feljegyzései, valamint a *Historia peregrinorum* a Balkánon átvonuló keresztesek szemszögéből láttatja az ott élő népeket. Ansbertus ingadozó írásmóddal hol „*Flachus*” alakot hoz, eközben említi Bulgáriát,⁴⁰ hol a *blachok* uraként nevezi Pétert.⁴¹ A *Historia peregrinorum* egy helyütt a *blachok* népén uralkodó Péter és Aszen I. Frigyes császárhoz küldött követségéről számol be.⁴² A bizánci szerzők közül az elsőség elvitathatatlanul Niketas Choniatesé, aki a németek átvonulásakor Philippopolis kormányzója volt.⁴³ A nagy tekintélyű történetíró rendre vlachokról emlékezik az Aszen-fiak kapcsán;⁴⁴ érthető, hogy több jelenkori kutató űrá hivatkozva tartja vlach eredetűnek az új cári családot. Niketas Choniatesselel azonban vigyáznunk kell, mert éppen a magyarokra alkalmazott hun, paion, pannon és magyar megnevezés miatt az ő szóhasználatára sem lehet sziklaszilárd alapként tekinteni,⁴⁵ nem is szólva arról, hogy például egy korábbi beszédében előforduló dák megjelölés szerbet és makedóniai vlachot egyaránt jelenthet.⁴⁶ Íróink tehát kizárólag saját véleményüket köz-

³⁹ „où du temps de saint Etienne, roi de Hongrie, qui occupa le territoire du duc bulgare Ohtum en 1003.” TÁUTU, 1964. 382.

⁴⁰ „in Bulgaria maxima parte ac versus Danubium, quousque mare influat, quidam Kalopetrus Flachus ac frater eius Assanius cum subditis Flachis tyrannizabat.” MGH. SS. Rer. Germ. V. 33.

⁴¹ „Kalopetrus Blachorum domnus...” MGH. SS. Rer. Germ. V. 69.

⁴² „Kalopetrus, qui cum Assanio fratre suo dominabatur populis Blacorum...” MGH. SS. Rer. Germ. V. 149.

⁴³ BRÉHIER, 1999. 331.; STEPHENSON, 2000. 297.

⁴⁴ Nicetae Choniatae Historia. Recensuit Ioannes Aloysius Van Dieten. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen XI/1. Series Berolinensis. Berolini et Novi Eboraci, 1975. 372–373., 468–471.

⁴⁵ MORAVCSIK, ÁMTBF. 267–296. (A Historia magyar vonatkozású szemelvényei.)

⁴⁶ MORAVCSIK, ÁMTBF. 261.

lik, és nem tájékoztatnak bennünket arról, hogy a cári testvérek miként azonosították magukat. Erre egy másik forráscsoport adja meg a választ.

III. Ince pápa és Kalojan a koronaküldés ügyében 1199–1204 között lefolytatott levélváltása nem csupán a szentszéki diplomáciatörténet becses emléke, de sokat elárul a Róma felé tájékozódó bolgár uralkodó terveiről, történelmi és politikai műveltségéről, vállalt önazonosságáról. Az első ránk maradt üzenetet 1199 decembere végén intézte Ince „*Iohannitiushoz, a nemes férfiúhoz.*”⁴⁷ Meglepő módon előbb a pápa hozta szóba Kalojan származását, ám ennél is meglepőbb, hogy őt római nemzetségből eredezteti! Ez az adat – akár csak Niketas Choniatesé – szinte magától kínálkozik az Aszen-család vlachként való azonosítására,⁴⁸ ám a szövegösszefüggés más értelmet ad a kitételnek, ha azt nem tágabb környezetéből ragadjuk ki. „Mi tehát értesülve arról, hogy őseid Róma városának nemes nemzetségétől veszitek eredetüket, és azért, mert te a vér előkelőségét magadban hordozod, továbbá őszinte felajánlásodat megtetted, amelyet az apostoli szék iránt mintegy öröklés jogán érzel, már korábban elhatároztuk, hogy téged levelünkkel és követeink útján megkeresünk.”⁴⁹ A felemlített öröklési jog az eddigi elemzések során méltatlanul kevés hangsúlyt kapott, holott ebben Ince egyes retorikai fordulata érhető tetten. A római pápa a valamilyen okból *romainak* tartott nemes férfiú eredendő római kötődésére hívja fel a figyelmét, ami szellemes érv ahhoz, hogy egy ortodox fejedelmet a római katolikus egyház felé fordítson. „*Kalojan, a bolgárok és a vlachok cárja*” 1202 közepén kelt válaszában hallgatott e váratlan megtiszteltetésről; ehelyett azt hangoztatta, hogy olvasmányai szerint a régi cárok szintén a pápához fordultak koronáért.⁵⁰ Ezt az állítását 1203 szeptemberében megismételte.⁵¹ A történelemre való hivatkozása any-

⁴⁷ „Nobili viro Iohannitio.” RI. 2. 485–486. (255. sz.)

⁴⁸ WOLFF, 1949. 191.

⁴⁹ „Nos autem audito, quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris et sincere devotionis affectum, quem ad apostolicam sedem geris quasi hereditario iure, iam pridem te proposuimus litteris et nuntiis visitare.” RI. 2. 486. (255. sz.)

⁵⁰ „Caloioh(ann)es, imperator Bulgarorum et Blachorum” RI. 5. 224–226. (114. sz.) Valójában Madalbert legátus Symeon cárnál tett követjárása mutatható ki 926-ból, ám koronaküldésre itt sincs közvetlen bizonyíték. L. WOLFF, 1949. 170.; GJUZELEV, VASIL: Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter (9–14. Jh.) In: GJUZELEV, VASIL: Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. Wien 1986. 181–183.

⁵¹ RI. 7. 14–15. (4. sz.)

nyira felkelthette Ince pápa figyelmét, hogy Imre király birodalmi igényeivel szemben éppen emígy érvelt 1204. szeptember 15-én: „*Péter és Johannitsa [Kalojan] az első királyi nemzetségből származik, s ezért atyjáik földjének nem is annyira az elfoglalásába, mint inkább a visszafoglalásába kezdtek...*”⁵² Vásáry István e kitételnek nem sok történelmi hitelt adott, mondván, ha a pápa azt állítja, hogy a testvérek korábbi bolgár királyoktól származnak, azzal csak uralmuk jogalapját ismeri el.⁵³ Úgy vélem, ennél fontosabb, hogy egyszer a római nemes, másszor a bolgár királyi ősök megjelölése révén a pápa egyik szavával csapta agyon a másikat, vagyis a Kalojan cárnak és az Imre királynak szóló külön eredetelmélet kölcsönösen oltja ki egymást. A nyilvánvaló önellentmondás a római egyházfő céltudatos politikájában gyökerezik, amelynek szolgálatára – finoman fogalmazva is – igen hajlékony érveket rendelt III. Ince.

Kalojan uralkodói címzésekor egyébiránt a bolgárok említése mindig élen áll; a vlachokra tett utalás vagy utóbb következik, vagy elmarad.⁵⁴ Arra jobban ügyelt Kalojan, hogy császári (cári) koronáért folyamodjék, de III. Ince kizárólag királyként volt hajlandó őt elfogadni: nyilván nem akart a térségben az új latin császár mellett még egy *imperator*t látni. Ennek megfelelően az 1204. február 25-i koronázási bullája előtt csak a bolgárok (és a vlachok) urának szólította.⁵⁵ Kalojan politikai érdekből meghajolt Ince akarata előtt, de a kényszerűség jól kitapintható 1204. november 8. utáni levelében, ahol bár a királyi címet használta a pápa felé, országáról mégis szívesebben nyilatkozott az „*imperium meum*” kifejezéssel.⁵⁶

Kalojan ebbéli eltökéltsége az Első Bolgár Cárság fő jellemzőinek felidézésével magyarázható. Symeon cár 925-ben kettős kihívást fogalmazott meg Bizánc irányában: basileusi címével kinyilvánította, hogy a bolgárok és a „rómaiak” császára kíván lenni, ráadásul a bolgár egyházat patriarchátusi rangra

⁵² „*Petrus videlicet et Iannitius, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare quam recuperare ceperunt...*” RI. 7. 205. (127. sz.)

⁵³ VÁSÁRY 1999. 46–47.

⁵⁴ A vlachok említése hiányzik 1203 nyarán Kalojan Incének írott leveléből, illetve a pápa Basileios trnovói érsekhez intézett üzenetéből. RI. 5. 233–238. (142. és 143. sz.)

⁵⁵ Először ekkor szerepel a „*Caloioh(ann)i, illustri Bulgarorum et Blachorum*” címzés. RI. 7. 3–6. (1. sz.) Korábban pl. „*Kaloioh(ann)is, domini Bulgarorum...*” I. RI. 6. 236. (143. sz.)

⁵⁶ RI. 7. 410. (230. sz.)

emelte (1018 után ez is megszűnt, az irányítás Ohrid érsekségéhez került).⁵⁷ George Ostrogorsky értelmezése szerint Symeon nem új, „nemzeti” császárságot, hanem egy Bizánc helyébe lépő, egyetemes birodalmat akart építeni.⁵⁸ E gondolat újjáéledését látom abban, hogy Kalojan is több nép cárjának tekintette magát: paradox módon a sajátosan bolgár jelleget éppen e küldetés-tudatszerű egyetemesség bizonyítja! Ugyanez áll az egyház újjászervezésére. Aristeides Papadakis hangsúlyozza, hogy bizáncias bolgár örökség volt az állam imperator és patriarcha általi diarchikus vezetése. Kalojan ezt is fel akarta támasztani, hiszen Basileios trnovói érsek számára patriarchátust kért III. Incétől; igaz, ebben szintén engednie kellett, mert a pápa a primási címet hagyta jóvá.⁵⁹ Így nyugatias méltóságnevekkel született újjá a keleties diarchia. Kalojan cár tehát nem pusztán az előnyöket, de a kötelezettségeket is vállalta az Első Bolgár Birodalom politikai örökségéből. Többszöri hivatkozása a régi krónikák tanításaira nem maradt üres formáság, hanem politikai működésével igazolt műveltséget tükrözött, amit ilyen mélységben bajosan szerezhetett volna egy, a hagyományon kívül álló személy, például egy vlach bojár. Vásáry az „Aszen” név eredeztetésével kun származás, majd a család kun–vlach–bolgár önazonosságbeli átmenete mellett érvel,⁶⁰ de ebből a láncolatból a vlach fokozatot a kútfők fent vázolt ingatag hitelű névhasználati gyakorlata miatt nyugodtan ki lehet iktatni. Maradt elvi lehetőségként a *bolgár* és a *kun* eredet, s amint arra az előbb rámutattam, Kalojan cári tevékenységét *bolgár* birodalmi tudat hatotta át: mindezeknél fogva a *román* történetírásnak érdemes más nemzeti hősök után néznie.

⁵⁷ WOLFF, 1949. 170.

⁵⁸ OSTROGORSKY, GEORGE: The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order. The Slavonic and East European Review 35 (1956). 7.

⁵⁹ PAPADAKIS, 1994. 246–247.

⁶⁰ VÁSÁRY, 1999. 51–55.